
V. ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 377.125

КОНЦЕПЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В ЗАРУБІЖНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

Т. М. Качала, доктор економічних наук

Сучасні економічні концепції і доктрини виникли на базі економікс – науки про раціональну поведінку людей в умовах обмежених ресурсів. Переосмислення завдань науки пов'язане з ім'ям одного з основоположників неокласичного напрямку – англійського економіста Альфреда Маршалла (1842–1924). У другій половині XIX ст. склалися передумови для зміни загальної парадигми економічної науки. Капіталізм міцно утверджується у розвинутих країнах. Розробка загальних принципів політичної економії замінюється дослідженням різних проблем економічної практики, якісний аналіз витісняється кількісним. Автори все частіше прагнуть оптимізувати обмежені ресурси, широко застосовуючи для цього теорію граничних величин, диференціальне й інтегральне числення. Сторінки економічних творів заповнюються математичними формулами та графіками, що ілюструють різні ринкові ситуації. Нові віяння відображені і в зміні назви самої науки. Поняття «політична економія» (political economy) витісняється поняттям «економікс». Однак спочатку економікс фактично була абстрагована від економічних криз надвиробництва. Після криз 20–30-х рр., особливо «великої депресії» 1929–1933 рр. не помічати їх впливу було вже неможливо.

Метою даної статті є дослідження концепції модернізації суспільства в зарубіжній економічній думці.

Справжню революцію в економічній теорії зробила опублікована в 1936 р. «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» Джона Кейнса. З його ім'ям пов'язане народження нового напрямку західної економічної думки – кейнсіанства, поставило в центр уваги проблеми макроаналізу. Кейнс відмовляється від деяких основних постулатів неокласичного навчання, зокрема від розгляду ринку як ідеального саморегульованого механізму. Ринок, на думку Кейнса, не може забезпечити «ефективний попит», тому стимулювати його повинна держава за допомогою кредитно-грошової і бюджетної політики. Ця політика повинна заохочувати приватні інвестиції і зростання споживчих витрат таким чином, щоб сприяти найбільш швидкого зростання національного доходу. Практична спрямованість теорії Кейнса забезпечила їй широку популярність у повоєнні роки. Кейнсіанські рецепти стали ідеологічною програмою змішаної економіки та теорії «держави загального благоденства» (welfare state).

З початку 50-х рр. неокейнсіанці активно розробляють проблеми економічної динаміки і насамперед темпів і факторів економічного зростання, прагнуть знайти оптимальне спів-

відношення між зайнятістю та інфляцією. Посткейнсіанці у 60–70-ті рр. зробили спробу доповнити кейнсіанство ідеями Д. Рікардо. Неорікардіанці виступають за більш зрівняльний розподіл доходів, обмеження ринкової конкуренції, здійснення системи заходів для ефективної боротьби з інфляцією.

Однак 70–80-ті рр. стали періодом розчарування в кейнсіанській теорії. Пропоновані рецепти виявилися недостатньо ефективними, щоб зупинити одночасне посилення інфляції, падіння виробництва та зростання рівня безробіття.

Кейнсіанська парадигма не зуміла повністю витіснити неокласичну. Спроба об'єднати обидві парадигми у формі неокласичного синтезу не увінчалася успіхом, оскільки не відрізнялася цілісністю; вона заперечувала при аналізі макроекономічних процесів те, з чого виходила в мікроекономіці. Більше того, в 80–90-ті рр. нові напрями неокласики (монетаризм, нова класична економіка, теорія суспільного вибору) помітно витіснили кейнсіанство.

Монетаризм, як і класичний лібералізм в цілому, розглядає ринок як саморегулюючу систему і виступає проти надмірного втручання держави в економіку. Особливістю цього напрямку є підвищений інтерес до грошової маси, що знаходиться в обігу, яку вони вважають визначальним чинником розвитку економіки.

Загострення внутрішніх протиріч ринкової економіки сприяло зародженню інституційно-соціологічного напрямку. Класичний інституціоналізм, що виник в Америці в кінці XIX ст., остаточно формується як самостійна течія у 20–30-ті рр. Його основоположником вважають Торстейна Веблена (1857–1929). Представники цієї течії широко використовують у своєму аналізі поняття «інститути» (від лат. *institutum* – установа), яке слід розуміти як корпорацію, профспілки, державу, а також психологічні, етичні, правові, технічні та інші соціальні явища. Інституційний аналіз більш об'єктивно оцінює реальність.

На виклик традиційного інституціоналізму представники неокласичного економікс відпо-

віли розвитком неоінституціональних досліджень.

Концепція класичного і сучасного лібералізму орієнтована на розвиток особистості. Однак, якщо класичний ліберальний підхід виходить лише з рівності можливостей і допускає нерівність результатів, то сучасний ліберальний підхід передбачає більш активну політику держави, спрямовану на досягнення реальної рівності.

Сучасна неокласика ґрунтується на класичному лібералізмі. Всі представники класичного лібералізму будують свої концепції на основі єдиного уявлення про природу людини, про суспільство, про уряд і т. д.

Розглянуті концепції модернізації (теорії економічного зростання і модель з двома дефіцитами) були орієнтовані на використання такого обмеженого в країнах, що розвиваються, фактора як капітал, і явно не враховували можливості використання такого надлишкового фактора як праця. Це і визначило справедливую критику некейнсіанського напрямку інституціоналістами.

Основоположником інституційних концепцій модернізації є Гуннар Мюрдаль (1898–1987) [1]. «Азіатська драма» Г. Мюрдаля починається з різкої критики західного підходу до аналізу «третього світу». Його методологічна неспроможність полягає в тому, що він намагається перенести реалії розвиненого суспільства в суспільство слаборозвинених. На практиці це виливається у створення анклавної економіки – вузького сектора європеїзованої промисловості, більше пов'язаної із зовнішнім, ніж із внутрішнім ринком. Забезпечити капіталовкладення у пріоритетні галузі виявилось набагато простіше, ніж здійснити глибокі та всеосяжні перетворення економіки в цілому. Проведення ж політики модернізації поки не дало і в найближчому осяжному майбутньому навряд чи дасть суттєві позитивні результати, які докорінно змінили б положення широких верств населення.

Звідси критика основних категорій теорій зростання: техніки як вирішального чинника подолання слаборозвиненості; ринку як автоматичного регулятора економічного розвитку; планування як засобу вирішення соціальних

завдань. На практиці ж ці фактори сприяють посиленню технологічної залежності, дезінтеграції економіки, зростанню корупції і державного бюрократизму.

Для подолання відсталості, вважає Гуннар Мюрдаль, необхідно змінити систему відшкодування трудових витрат [2]. Модернізація, з погляду Г. Мюрдаля, є підвищенням ступеня задоволення основних потреб усіх членів суспільства.

Вивчаючи проблеми модернізації, перуанський інституціоналіст Ернандо де Сото ставить важливе питання про те, чому закони про власність не працюють за межами Заходу. Ернандо де Сото вважає, що значна частина накопиченого в східноєвропейських країнах і країнах, що розвиваються, капіталу недокапіталізована. За його розрахунками, «сукупна вартість нерухомості, що використовується бідними країнами третього світу і колишнього соцтабору та не є їх легальною власністю, становить не менше 9,3 млн доларів», що приблизно вдвічі більше, ніж уся сума, що знаходяться в світовому господарському обороті [1].

Якщо на Заході активи ведуть подвійне життя: не тільки безпосередньо використовуються на господарські потреби, але і є джерелом капіталу (тобто гарантією отримання кредитів), то в третьому світі й колишніх соцкраїнах вони цієї другої функції не виконують, тобто фактично не є капіталом. Тому де Сото виділяє шість ефектів приватної власності:

- фіксація економічного потенціалу активів,
- інтеграція розрізненої інформації,
- відповідальність власників,
- підвищення ліквідності активів,
- розвиток громадських зв'язків,
- паспортизація угод.

Модернізаційна теорія, що спирається на міждисциплінарний підхід до пояснення і обґрунтування процесів соціально-економічного розвитку, є важливим напрямом сучасної суспільної думки. В Україні інтерес до неї обумовлений тривалим пошуком найбільш ефективних варіантів розвитку. В умовах розпочатого в 2008 р. нового внутрішньополітичного циклу серед вітчизняних політиків і

експертів поширюється усвідомлення того, що країна досягла певного щабля на шляху до цивілізаційного розвитку.

При розгляді соціальних імперативів модернізаційного розвитку сучасної України ми виділяємо три основні групи проблем: ідентифікація соціальної бази модернізації та модернізаційного потенціалу різних груп населення; соціальні субпроцеси, що забезпечують підвищення якості людського капіталу; соціальні зміни, що очікуються від модернізаційного процесу.

У широкому сенсі модернізація зводиться до формування сильної в економічному, політичному, військовому, науковому та інших відносинах країни при зростанні добробуту її населення. При цьому свою роль відіграють різні фактори, у тому числі нелінійність розвитку, позитивна роль деяких національних традицій соціальної еволюції, вплив на суспільний розвиток ендогенних і екзогенних чинників, варіативність розвитку соціальних структур в умовах однієї системи, можливість непропорційного соціального розвитку та інші.

Модернізація стала сьогодні ключовим терміном епохи. Таку ж приблизно роль 20 років тому відігравало слово «демократія». Модернізація зараз, як демократія тоді, повинна, згідно з поширеним уявленням, врятувати країну, вивести її до нових історичних рубежів і горизонтів розвитку.

Оскільки концепція модернізації є не лише описовою, а практично орієнтованою, вона насамперед звернена до тих підсистем сучасного суспільства, які можуть бути побудовані (створені) державою або реформовані нею. До їх числа належать: система масової освіти, адміністративна система, армія, система судочинства, система виконання покарань, інституціоналізована наука, ЗМІ та ін.

При переході до сучасної моделі соціалізації, точніше у міру її успішної експансії, модернізується країна, а в межах останньої формується нація як культурно-однорідне і солідарне співтовариство.

Відповідно, з технічного боку процес модернізації суспільства може бути визначений як процес побудови базових систем соціалі-

зації, що формують інфраструктурний каркас сучасного суспільства.

Таке розуміння модернізації дозволяє розставити акценти в дискусії про баланс між державою і громадянським суспільством, централізацією і приватною ініціативою в модернізаційному процесі. Складність суспільства модерну така, що розкриття конструктивного потенціалу приватної ініціативи в ньому можливе тільки на основі широкої, комплексної інфраструктури соціалізації і соціальної взаємодії, побудованої і підтримуваної сучасною державою. У разі якщо ця інфраструктура працює ефективно, громадянське суспільство схильне не помічати її. У разі її неефективності деградує не тільки сама держава, а й суспільство в усіх його сегментах.

Питання про те, чи вважати перехідний («трансформаційний») і пострадянський досвід модернізаційним, хоча б в окремих відносинах, є дискусійним. На наш погляд, відповідь на нього має бути негативною. Незважаючи на те, що одним із мотивів перетворень у часи перебудови було прискорення економічного розвитку, а в посттрансформаційний – запозичення передових соціально-політичних інститутів західних країн, саме в ці періоди з фокусу уваги держави (та й активних верств громадськості) випав головний зміст процесів модернізації: формування людини як повноцінного члена суспільства (соціалізація) і формування суспільства як внутрішньо єдиної і солідарної нації.

Досвід пострадянської демодернізації значною мірою впливає на модернізаційний процес у нинішній Україні і є однією з причин того, що досвід модернізацій минулого – як ендогенної європейської модернізації XVII–XX ст., так і екзогенних модернізацій в країнах «третього світу» – може лише обмежено застосовуватись в умовах України.

Перша кардинальна відмінність полягає в тому, що всі модернізаційні процеси минулого зводилися до трансформації традиційного суспільства в суспільство модерну.

Новий етап модернізації України, який почався в середині 1980-х рр., виявив поряд із загальними закономірностями цілий ряд специфічних рис. Розпочавшись як звичай-

на «модернізація згори», процес перетворень швидко і несподівано для самих реформаторів перейшов у фазу революційних щодо суті змін, що торкнулися всіх сторін життя держави й суспільства. У результаті цих потрясінь одночасно зруйнувалися культурні, ідеологічні, соціальні та політичні основи колишнього радянського ладу, який, як передбачалося, повинен був існувати «вічно». Але й суспільство, і державний апарат, і самі радикальні реформатори виявилися не готовими до цього. У 1991 р. влада несподівано потрапила до рук людей, які очолювали рух проти монопольної влади КПРС і самі вийшли з неї, але не були здатні до управління величезною країною, яка переживає гостру кризу. Тим більше, що швидкий перехід опозиції до «чистого лібералізму», який відбувся під впливом обставин і політичної кон'юнктури в підсумку розколов і правлячий номенклатурний клас, і суспільство. Специфічні риси нового етапу модернізації проявилися насамперед у тому, що в глибокій кризі опинилися відразу всі сторони життя українського соціуму, причому вперше в історії України людські та природні ресурси, необхідні для виходу з тотальної кризи, виявилися принципово обмеженими. По суті, Україна вступила в смугу цивілізаційної кризи, що поставила під сумнів саме існування української цивілізації. Стратегія часткових запозичень і часткових реформ, якої завжди дотримувалися модернізатори, швидко виявила своє безсилля. А стратегія загальних, комплексних перетворень суспільства і держави не була розроблена через її складність і неготовність до сформованої ситуації не тільки політиків або економістів, а й більшості інтелектуалів, причому не тільки в самій Україні, але і в країнах Заходу. Ситуація ускладнилася ще й тим, що провідні країни Заходу, на які зазвичай орієнтувалися реформатори, вступили в епоху переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства, тоді як в Україні не були вирішені деякі ключові проблеми розвитку індустріального суспільства. Це неминуче призвело до ще більшого нерозуміння як проблем України Заходом, так і проблем Заходу Україною. Тому процес радикальних реформ відбувався дещо стихійно, з численними витратами і потрясін-

нями, але, як не парадоксально, він вперше охопив усі сфери й галузі життя суспільства, таким чином, по-справжньому поставив питання про необхідність його цілісної і всебічної, а не часткової модернізації задля виживання і збереження української цивілізації.

Отже, нинішній етап модернізації є в значній мірі визначальним для України: або держава, ставши сучасним суспільством і сучасною цивілізацією, стане частиною світової спільноти, або вона, не зумівши на цей раз здійснити необхідну модернізацію, піддається деградації, розпаду. Зрозуміло, це лише теоре-

тичний висновок, який разі конкретного аналізу втілюється в різні варіанти розвитку подій в Україні і в світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сото Эрнандо де Иной путь: Невидимая революция в третьем мире / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскер. – М. : Catallaxy, 1995. – 320 с.
2. Myrdal Gunnar. Asian Drama: an Inquiry into the Poverty of Nations / Gunnar Myrdal. – Vol. 1–3. – New York : Pantheon, 1968.

УДК 341.231.14:2

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

М. Э. гызы Бабаханова

В современную эпоху вопрос о правах человека приобретает огромную важность на уровне народов, государств и международных организаций.

Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г., считается венцом западной цивилизации и усилий мыслителей и реформаторов нового времени. Эта декларация была принята через несколько лет после окончания второй мировой войны как выражение стремления человечества к единству и общему пониманию прав человека в международном сообществе, перенёшем жестокие невзгоды войны.

В декларации указывалось, что забвение прав человека или их игнорирование привело к варварским действиям, причинившим боль человеческому сознанию.

Вот почему в преамбуле Декларации содержался призыв к укреплению уважения к человеку и его свободам через воспитание и образование, принятию мер на национальном и международном уровне с целью признания прав человека и их соблюдения государствами-членами Международной организации, а

также теми странами, на которые распространяется ее юрисдикция.

С учетом международного характера вопроса о правах человека к этому надо подходить осторожно. Тема прав человека стала запутанной и сложной, а идеология здесь неотделима от позиций заинтересованных сторон. Эта тема тревожит мир в настоящее время и, возможно, будет тревожить в последующие десятилетия.

Исследование проблематики прав человека – относительно новое направление мусульманско-правовой науки, которое разрабатывает эту тему преимущественно в сравнительном плане.

Сравнительный подход вполне оправдан и закономерен, так как исламская концепция прав человека в значительной мере мыслится в качестве альтернативы либеральным взглядам и в силу этого нацелена на обоснование превосходства исламского видения прав человека над западными теориями, а шариата – над признанными в мире международными стандартами, либо в крайнем случае, совместимо-